

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2022

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Tidigkristna gravar på Domberget i Uppsala

Linda Qviström & Emma Sjöling

Beslutet att flytta ärkesätet från (Gamla) Uppsala en halv mil söderut fick stora följder för den plats där den nya domkyrkan kom att uppföras efter 1273. Östra Aros fick byta namn till Uppsala, vilket var ett villkor för flytten, och under kommande århundraden skedde en febril byggnadsverksamhet på och runt den del av Uppsalasåsen där domkyrkan uppfördes. Ärkesätets etablering gav även återverkningar i staden som helhet. Den växte och förändrades, inte bara till namnet.

Förutom själva domkyrkan uppfördes en rad andra byggnader, som kapitelhus, ärkebiskopsgård och andra tjänstebostäder, både närmast kyrkan där de bildade en del av muren runt denna och på tomter i närområdet. För att kyrkan skulle få plats på det som nu blev Domberget krävdes dessutom att platån byggdes ut med massor från närområdet (Carlsson m.fl. 2010; Lovén m.fl. 2010: 288f.). De genomgripande omdaningarna har gjort spåren av det äldre landskapet på platsen mer eller mindre osynliga. Det enda som idag påminner om en tid före katedralens är de runstenar som finns uppställda runt domkyrkan och i Universitetsparken. Delar av dem är ditflyttade medan andra troligen har rests i området från början (Gustavson 1986, Zachrisson 2022).

Trots att den genomgripande omvandlingen alltså försvårar en omedelbar förståelse av platsens äldre historia har denna varit föremål för diskussioner åtminstone sedan 1600-talet (Anund 2008; Alkarp 2009). Den ännu pågående diskussionen utgår, förutom från äldre skriftliga uppgifter, även från arkeologiskt material. Varje gång nya undersökningar och upptäckter görs, bidrar det till att nyansera och fördjupa bilden av platsen och till att förändra utgångspunkten för fortsatta analyser. På 1990-talet kunde exempelvis kulturlager från tidig medeltid och delar av en väg, äldre än domkyrkan, konstateras vid en arkeologisk undersökning (Anund 1992). Mer än tio år senare gjordes markradarundersökningar i och runt kyrkan. Bland de strukturer som framträdde här fanns sådana som tolkades som en romansk stenkyrka, belägen under det nuvarande domkyrkokoret (Alkarp 2009: 381; Carlsson m.fl. 2010: 77–81; 451–56).

Det senaste fyndet som kan bidra till diskussionen, gjordes vid en undersökning i den västra delen av Domkyrkoplan våren 2019. Vid denna påträffades förutom de förväntade gravarna från domkyrkans medeltida och efterreformatoriska kyrko-

Figur 1. Undersökningen på Domkyrkoplan, väster om Uppsala domkyrka, inleddes under vintern och skedde därför i ett tält. Foto: Upplandsmuseet.

gård, även ett tjugotal äldre gravar. Huvuddelen av dessa hör troligen till perioden 1000–1150, men minst tre är äldre än så. De har ^{14}C -daterats till sen vikingatid, ca 950–1050 (Qviström, Sjöling & Bengtsson 2022). Vad representerar dessa nyupptäckta gravar och hur kan de förstås mot bakgrund av tidigare kunskap om området?

Gravar och kyrkor i Östra Aros

Att det finns äldre gravar i dagens Uppsala är i sig ingen nyhet. Flera sådana har funnits längs Uppsalaåsen, som idag bara är delvis synlig väster om Fyrisån men som fortsatt i höjd med kvarteret Sandbacken och norrut mot Gamla Uppsala. Höggravar finns omtalade både längre söderut på åsryggen, vid slottet, och på andra sidan ån, i kvarteret Sandbacken (Anund 2008: 9; Göthberg 2020). Nyligen har också två brandgravar hittats i samband med en schaktningsövervakning vid Universitetsbiblioteket, Carolina Rediviva. Den ena har daterats till förromersk järnålder, 180–30 f.Kr. Den andra var betydligt senare, från yngre järnålder, med datering till 690–890 e.Kr. (Stenström 2020).

På båda sidor om Fyrisån finns spår av bebyggelse från tidig medeltid och framåt, och under 1100-talet har flera kyrkor funnits i Östra Aros. Det finns dock många frågetecken kring det tidigmedeltida kyrkliga landskapet. Till det som är omdiskuterat hör det dåtida läget för Vårfrukyrkan (Carlsson & Lovén 2014). Möjliga äldre träkyrkor har också diskuterats, bland annat som tänkbara föregångare till S:t Per och Helga Trefaldighetskyrkan (Zachrisson 2013; Malm 1987). En runsten av röd sandsten som ska ha påträffats i nuvarande Ärkebiskopsgården hör till en grupp som har framhållits som gravmonument, troligen resta vid tidiga träkyrkor och en parallell till de tidigkristna gravmonumenten söder om Mälaren (Hagenfeldt & Palm 1996; Zachrisson 2013: 175–78; Ljung 2016). Ristningen har daterats till 1020–50.

Figur 2. Runstenen U 943 av röd sandsten, daterad ca 1020–50. Foto: Linda Qviström.

Tillsammans med en sandstensrunsten i Gamla Uppsala hör den därmed till de allra äldsta av det här slaget i Uppland (Wessén & Jansson 1953: 47, 129; Gräslund 2013; Zachrisson 2013; 2022). Fragment av något senare sandstensrunstenar, från 1100–1130, har hittats på ytterligare tre platser i Östra Aros. En av dessa är området kring S:t Per, öster om Fyrisån (Zachrisson 2022). Här undersöktes ett stort antal gravar på 1960-talet (Walukiewicz 1970; 1973). Några av dessa var äldre än kyrkan men de har inte daterats närmare. Detsamma gäller de äldre gravar som hittats under Helga Trefaldighetskyrkans långhusmur (Malm 1985; 1987).

Domberget

Marken där den nya domkyrkan byggdes på 1270-talet har förmodligen donerats av kungen och det är troligt att det även har funnits en kungsgård i anslutning till Domberget (Sundquist 1953; Redin 1976b; Ferm 1986a: 74–76; Malm 1987; Anund 2008; Alkarp 2009; Carlsson m.fl. 2010; Kjellberg 2021). Ett tänkbart läge för en sådan är den plats där ärkebiskopens gård senare uppfördes och där universitetsmuseet Gustavianum finns idag, helt nära den nu undersökta gravplatsen på Domkyrkoplan (Carlsson m.fl. 2010: 84f.). Den tidigare omnämnda romanska stenkyrkan har legat på samma plats som koret i dagens domkyrka. Något som, förutom de nämnda markradarundersökningarna, ytterligare talar för att en äldre stenkyrka funnits här är ett sandstensblock från en portal av 1100-talskaraktär som ska ha ingått i domkyrkans stensamling (Lovén 2010 m.fl.: 288). Kyrkan har troligen hört till kungsgården och har identifierats som den Trefaldighetskyrka där kung Erik Jedvardsson enligt legenden ska ha firat mässa innan han dödades 1160 (Lovén 2009; Lovén m.fl. 2010: 280; Bengtsson & Lovén 2012). Gravar påträffade fyra meter under mark utanför sydportalen har tolkats höra till den kyrkan (Sundquist 1953: 316f.; Carlsson m.fl. 2010: 463–66). Dateringen av dessa är dock osäker (Malm 1987).

Figur 3. En renritad version av 1640-talets regleringskarta över Uppsala med läget för 2019 års undersökning på Domkyrkoplan (blått) samt platser nämnda i texten markerade. På platsen för den nutida ärkebiskopsgården, som finns utmärkt på kartan, låg den medeltida domprostens gård.

Sammantaget framträder en bild av en högstatusmiljö med rötter i järnåldern, med en kungsgård och en romansk stenkyrka, kanske med en tidigare träkyrka som föregångare. Området kan också ha rymt en tingsplats (Ferm 1986a; Wilson 1992; Anund 2008; Zachrisson 2013; Kjellberg 2021).

Något som gör det troligt att den här platsen redan före 1200-talets domkyrko-bygge var en integrerad del av Östra Aros är spåren av den väg i öst–västlig riktning som hittades norr om domkyrkan på 1990-talet. Kol i kulturlager under vägen har ¹⁴C-daterats till tidig medeltid, 1031–1238. Sträckningen stämmer överens med en väg som ritats ut på den så kallade medeltida stadsplanen i Olof Rudbecks *Atlantica* vilket lett till en förnyad diskussion både rörande området och bakgrunden till kartan (bl.a. Anund 1992; 1994; Anund, Carlsson & Syse 2001; Alkarp 2009; Carlsson m.fl. 2010). Även de nyss nämnda markradarundersökningarna indikerar att äldre strukturer kan finnas kvar under dagens, trots omfattande byggnadsverksamhet och århundraden av begravingar (Alkarp 2009: 381; Carlsson m.fl. 2010).

Undersökningen på Domkyrkoplan 2019

Det område som undersöktes av Upplandsmuseet på Domkyrkoplan under vintern och våren 2019 var ungefär 20×21 meter stort. Schaktdjupet var som mest ungefär 3,5 meter. Mellan flera generationer av ledningsschakt fanns omkring 140 gravar bevarade, helt eller delvis. Sammanlagt 139 individer har analyserats osteologiskt av Emma Sjöling och Sofia Prata, SAU, *Societas Archaeologica Upsaliensis*. Analyserna presenteras i rapportens textdel och katalog (Qviström, Sjöling & Bengtsson 2022)

samt i bilagedelen (Qviström (red.) 2022). Uppgifterna i denna artikel är, om inte annat anges, hämtade ur rapporten.

De äldsta skriftliga beläggen för begravningar vid domkyrkan är från 1291 (DMS 1:2: 285; Bengtsson 2010: 8). Kyrkogården var därefter i bruk fram till 1794. Den efterträddes av en ny begravningsplats i stadens utkant, idag kallad Gamla kyrkogården. Merparten av de gravar som undersöktes 2019 hörde, som väntat, till de två sista århundradena av kyrkogårdens brukningstid. Det var under den perioden som fl. est begravningar ägde rum, eftersom kyrkogården vid domkyrkan var den dit alla i staden officiellt hänvisades. Under medeltiden var kyrkogården istället förbehållen domkyrkostaden, medan övriga stadsbor främst begravdes vid stadskyrkorna – S:t Per och Vårfrukyrkan. Även Franciskankonventet, Helgeandshuset och Helga Trefaldighetskyrkan som hörde till Bondkyrko socken hade begravningsplatser. Stadsförsamlingarnas kyrkogårdar fortsatte att användas en tid efter reformationen. Efter en omfattande stadsbrand 1543, som främst drabbade den östra sidan av staden, återuppbyggdes inte kyrkorna och kyrkogårdarna övergavs efter hand (Bengtsson 2010; Carlsson m. fl. 2010; Qviström, Sjöling & Bengtsson 2022).

Förutom att det var betydligt fler som begravdes på kyrkogården efter reformationen än tidigare, representerar den här tidens gravar med andra ord också i högre grad stadsbefolkningen som helhet. Detta framgår tydligt både av den osteologiska analysen och av skriftliga uppgifter från 1700-talets mitt.

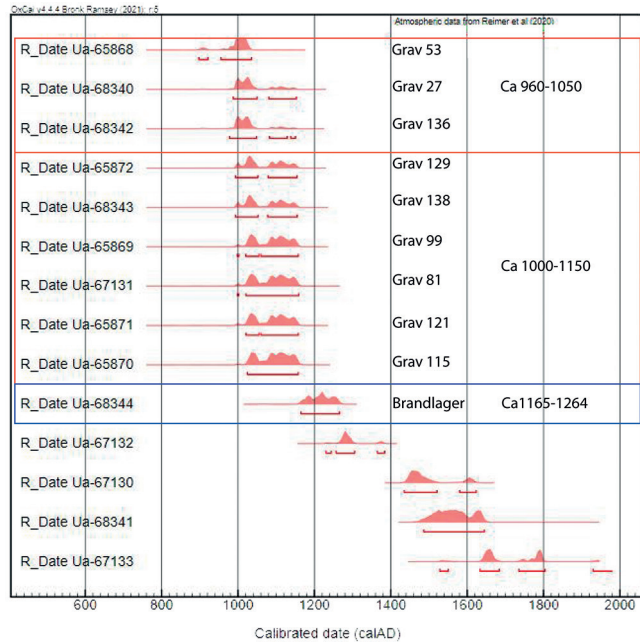
Under den fas som omfattade tiden från att domkyrkan börjat byggas och ungefär fram till reformationen tillkom bara ett fåtal gravar inom den undersökta delen av kyrkogården. Delvis hänger det samman med att antalet individer som gravlades vid domkyrkan under medeltiden var färre än senare, men den främsta anledningen var att det undersökta området inte i första hand användes för begravningar utan av kyrkans byggnadshytta, för verkstäder och upplag. En stenhuggarverkstad kunde konstateras och även andra ytor tycks ha använts för byggnadsverksamhet snarare än som begravningsplats. Bland de få gravar som kunde föras till den här fasen fanns en flerpersongrav där fem individer, barn i åldrarna ca 8–14 år, hade gravlagts sida vid sida. Graven låg ensam i kanten av schaktet och troligen även i utkanten av den dåtida muromgärdade kyrkogården. Med tanke på att barnen begravts på domkyrkans kyrkogård bör de ha haft någon koppling till organisationen. Möjligen har de varit skol-/korgossar. Graven har daterats till senare delen av 1200-talet.

Den tidigmedeltida gravplatsen tycks ha övergivits innan bygget av domkyrkan inleddes. Gravarna överlagrares av ett markskikt vilket tyder på att en omstrukturering skett, troligen i samband med att den romanska stenkyrkan uppfördes och en ny kyrkogård tillkom. Ovanpå den nya markytan, direkt under de medeltida verkstads-lämningarna från fas 2, fanns fläckar av ett brandlager. En ¹⁴C-datering av kol härifrån gav resultatet 1165–1264 (Qviström, Sjöling & Bengtsson 2022: 79, jfr fig. 4).

Den äldsta gravfasen – sen vikingatid–tidig medeltid

Den äldsta gravfasen på Domkyrkoplan omfattade i det undersökta området sammanlagt 22 individer. Av dessa har nio ¹⁴C-daterats (i rapporten nämns ett lägre antal dateringar men det korrekta antalet är nio). Som nämndes inledningsvis fick

Figur 4. ^{14}C -dateringar från 2019 års undersökningen på Domkyrkokplan i Uppsala. Förutom dateringarna från gravfas 1 (röd ruta) har dateringen av kol från markytan som föregick verkstadslagren markerats (blå ruta).

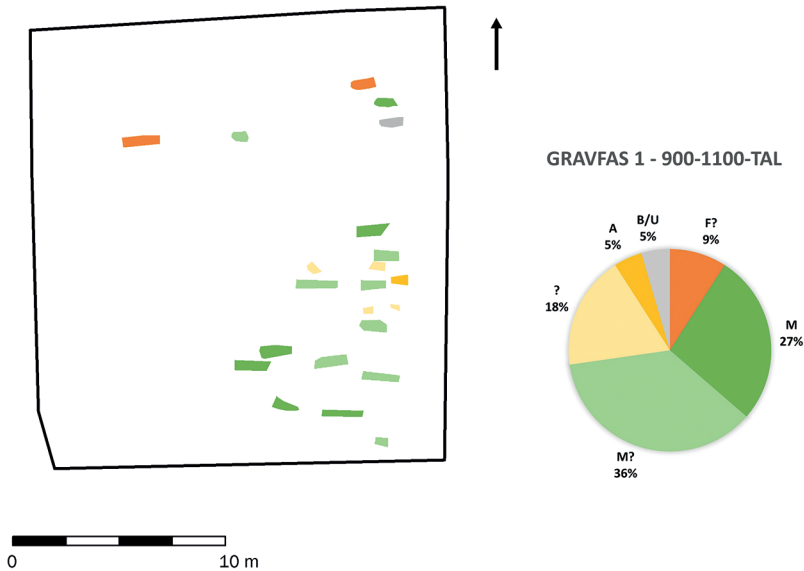

tre av gravarna äldre dateringar, till omkring 950–1050. De resterande dateringarna var mycket samstämmiga men omfattar på grund av kalibreringskurvan ett långt tidsintervall, som sträcker sig från ca 1000 och fram till mitten av 1100-talet (grav 81, 99, 115, 121, 129 och 138).

Under gravfas 2 gravlades enligt den osteologiska analysen enbart män, där detta gick att avgöra, och med undantag av den tidigare beskrivna graven med fem barn var det bara ungdomar och vuxna som gravlagts under denna period. Det här avspeglar sannolikt den dåtida kyrkliga miljön. Könsfördelningen var dock nästan lika ojämn under gravfas 1, men här är tolkningen av vad gravarna representerar mer oklar. Bara två av individerna här har troligen varit kvinnor. En gravlagd uppvisade tvetydiga drag och fyra var inte tillräckligt välbevarade för att gå att bedöma (*fig. 5*).

Med ett par undantag var gravarna inom gravfas 1 placerade i den östra delen av området. Undantagen, gravarna belägna längre västerut än de övriga, hörde till de med äldst datering. En av de två individer som osteologiskt bedömts som kvinnor fanns bland dessa tre, liksom den individ som uppvisade tvetydiga könspecifika drag. Eftersom den allra äldsta gruppen är så liten är det svårt att uttala sig närmare om sammansättningen inom den, men räknas dessa tre individer bort blir bilden av en helt manligt dominerad gravplats ännu tydligare i den kvarstående gruppen, liksom begränsningen av gravplatsen västerut (*fig. 9*).

Medelåldern bland de avlidna inom fas 1 har varit hög, framför allt jämfört med de efterreformatoriska gravarna. Av de 22 individerna har två dött som tonåringar, de andra sannolikt i vuxen ålder. Inga barn fanns med andra ord bland de gravlagda. Sju av de vuxna individerna har endast kunnat bestämmas till åldersgruppen *Adult*, det vill säga över 20 år. Av de övriga vuxna finns fler individer som är över cirka 40 än under 40 år (åldersgrupperna *Maturus/Senilis*). De två möjliga kvinnorna tillhör åldersgruppen medelålders vuxen (*Maturus*) eller äldre vuxen (*Senilis*) det vill säga

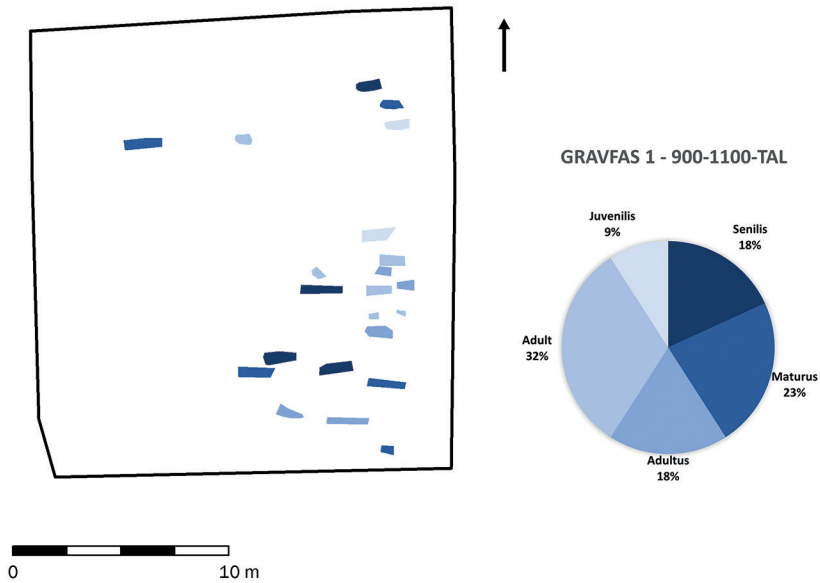

Figur 5. Könsfördelning, fas 1. F=Kvinna, F?=Kvinna?, M=Man, M?=Man?, A=Allophys, tvetydiga könskaraktärer, ?=Vuxen av obestämt kön, B/U=Barn/Ungdom.

över 40 respektive 60 år. Tre av de gravlagda männen är över 60 år (grav 99, 109 och 115). Huvuddelen av de gravlagda hör alltså till den kategori som Kristina Jonsson påpekar har haft högst status bland de gravlagda på medeltida kyrkogårdar, nämligen vuxna män (Jonsson 2009).

De som gravlagts under fas 1 har alla placerats i öst-västlig riktning med huvudet i väster, i samtliga utom ett fall liggandes på rygg. Armarna har, i 11 av de 14 gravar där detta gick att avgöra, placerats tillsammans över skötet, i armställning B (enligt Redin 1976a). I tre gravar förekom andra armställningar. I en av de äldsta, grav 27, har individen troligen lagts med armarna längs med sidorna, det vill säga armställning A. I de övriga två gravarna med tidig datering hade armarna placerats i armställning B. I grav 80 var armarna lagda över bröstet, i armställning D. I den sista av de tre avvikande gravarna, grav 99, var individen begravd på sidan med böjda knän, i så kallad hockerställning.

Gravar där den döde placerats i hockerställning är ovanliga och förekommer främst under sen vikingatid/tidig medeltid. Jakob Kieffer-Olsen konstaterar att de få exempel som finns från Danmark hör till tiden före 1050 (Kieffer-Olsen 1993: 78). I Lund återfinns hockergravarna främst i utkanten av 900-talets kyrkogårdar, vilket kan ses som indikerande låg status (Cinthio 2002: 215). Något generell förklaring har dock inte kunnat ges. Avvikande placeringar i gravarna har ibland diskuterats som ett möjligt straff mot den döde eller en önskan att hindra hen från att gå igen. Detta skulle exempelvis kunna vara förklaringen i Gnista, där en av två individer i hockerställning uppvisar spår av fysiskt våld. Efter döden har kroppen tyngts ned med stora stenar (jfr Henniuss, Sjöling & Prata 2016). Kristina Jonsson menar att också medicinska, praktiska, förklaringar som till exempel puckelrygg kan ligga bakom att vuxna placerats i denna position (Jonsson 2009: 96–99). Individen i grav 99

Figur 6. Åldersfördelning, fas 1. *Infant*: <1 år, *Infans I* 1–5,9 år, *Infans II*: 6–11,9 år, *Juvenilis*: 12–20 år, *Adultus*: 20–39 år, *Maturus*: 40–59 år, *Senilis*: >60 år, *Adult*: >20 år.

bar inga synliga tecken på något sådant sjukligt tillstånd och inte heller på yttre våld. Graven var troligen inte heller placerad i ytterkanten av gravplatsen, även om detta är något svårbedömt. Den gravlagde har enligt den osteologiska analysen varit en robust och storväxt man, över 60 år gammal och med mycket nedslitna tänder. Med tanke på att gravarna inom fas 1 som helhet troligen hör till en grupp med förhållandevis hög social ställning kan det diskuteras om individen haft en tvetydig social position, exempelvis befunnit sig i hög ställning men varit ofri.

Armställning B förekommer i sydsandinaviska gravar under 1100-talet, men blev vanliga här först under de två följande århundradena (Redin 1976a: 179–182).

Figur 7. Grav 99, daterad till ca 1000–1150. Foto: Upplandsmuseet.

I Danmark tycks övergången från armställning A till B generellt ha skett vid 1200-talets mitt (Kieffer-Olsen 1993: 78f.). Även i Östergötland har det här mönstret på ett generellt plan ofta visat sig stämma. Vid en omfattande gravundersökning i Skänninge dominerade armställning A från 1000-talets mitt och fram till cirka 1250 medan typ B var vanligast från cirka år 1275 till omkring 1350 (Menander & Arcini 2012: 18). I Sigtuna har däremot armställning B varit den vanligaste på gravgårdarna, med dateringar från ca 970 och fram till mitten av 1000-talet. I mellan en tredjedel och närmare hälften av gravarna har denna position använts. Armposition A var näst vanligast (Wikström & Kjellström 2010: 15).

I sju av gravarna från den äldsta fasen vid Domkyrkoplan fanns sparsamma trärester som tyder på att en kista, eller i ett fall möjligen en bår, funnits. I två gravar fanns kistspik. Eftersom gravarna var nedgrävda i grusåsen var bevarandeförhållandena relativt dåliga och det är troligt att fler kistor än de som kunde beläggas genom trärester eller spikar har funnits. Något som talar för detta är att individerna i alla gravar där detta gick att avgöra, oavsett om kistrester kunnat urskiljas eller inte, legat hopträngda i ett smalt utrymme. Ett undantag från detta utgjordes av den tidigare nämnda grav 99.

Inga övriga föremål påträffades i gravarna och ingen av dem innehöll träkol, vilket bland annat förekommer i tidigmedeltida gravar i Sigtuna (Wikström & Kjellström 2010: 15).

Samtida gravar i Gnista och Sigtuna

En halv mil öster om Domkyrkoplan, vid Gnista, har 35 skelettgravar undersökts. De äldsta är sannolikt från början av 900-talet. Därefter har begravningar skett kontinuerligt åtminstone fram till slutet av 1100-talet, möjligen något längre (Hennius, Sjöling & Prata 2016). Mellan Gnista och Östra Aros är marken lågländ och troligen har den framväxande staden och dess kyrkor varit synliga härifrån.

Även i Gnista fanns en övervikt av något äldre individer och av män, men variationen var betydligt större än vid Domkyrkoplan. Både barn och unga fanns bland de gravlagda. Variationen i gravskicket var också betydligt större, bland annat i fråga om gravarnas riktning och i hur individerna placerats i gravarna. Även här var dock armposition B vanligast. Den hade använts i en knapp tredjedel av gravarna. I fem gravar hade individerna placerats med huvudet i öster. En person har gravlagts på mage, en på sidan. Två individer har begravts i hockerställning, varav åtminstone den ena – en vuxen kvinna – som tidigare nämnts bar spår av att ha varit utsatt för yttre våld. I en grav har den döde ovanligt nog delvis kremerats, på plats (Hennius, Sjöling & Prata 2016).

I nästan alla skelettgravar i Gnista fanns spår av kistor, som fogats samman med spik. Föremål (utöver kistspik) fanns i tretton av gravarna. Vanligast var pärlor och knivar. I den nyss nämnda graven med en delvis kremerad individ fanns även djurben och en kam. Kol hittades i botten av fyra gravar (Hennius, Sjöling & Prata 2016).

Skillnaderna mellan gravarna på Domkyrkoplan och i Gnista kan jämföras med de som iakttagits mellan gårdsgravfält, gravgårdar och tidiga kyrkogårdar i Sigtuna. Anna Kjellström och Anders Wikström karaktäriserar sammanfattningsvis gravgård-

Figur 8. Grav 53 (överst) har daterats till ca 961–1028, grav 115 (mitten) och 129 (nederst) till ca 1000–1150. Foto: Upplandsmuseet.

arna som en ”mellanform mellan de relativt variationsrika gravfälten och de mer strikta och reglerade kyrkogårdarna” (Wikström & Kjellström 2009: 21). Förutom att kyrkogårdarna varit mer reglerade och enhetliga innehåller de bland annat oftare överlappande gravar. Könsfördelningen har vidare varit mindre jämn på kyrkogårdarna, med en övervikt av män (Kjellström 2005; 2017).

Gravgården vid ”Götes mack” i Sigtuna med 54 undersökta gravar avviker något från de övriga. Den har börjat användas något senare och varit i bruk en förhållandevis kort period, under de första decennierna av 1000-talet. Omkring 1040 övergavs den och området bebyggdes. Föremål saknas i gravarna, sånär som på två engelska mynt slagna för Knut den store 1017–1023, och det finns även en större enhetlighet i gravarnas riktning jämfört med andra gravgårdar. En intressant skillnad är också en

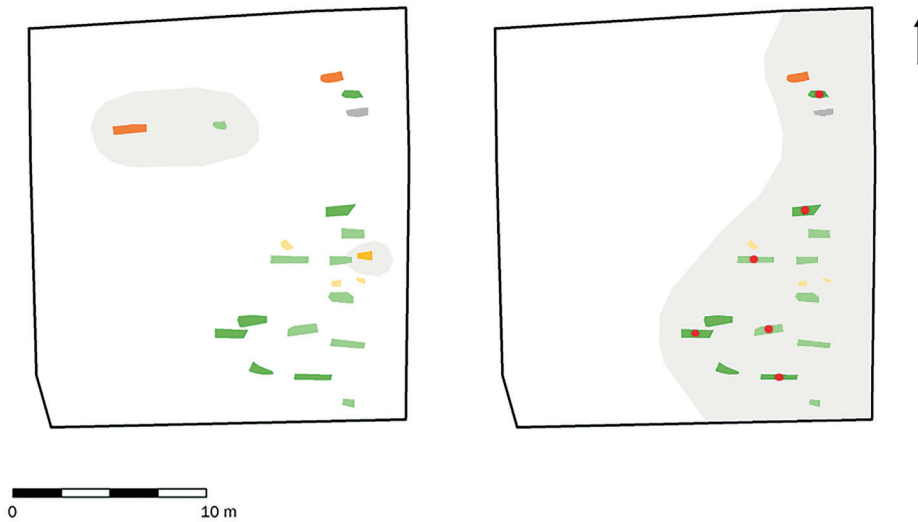
tydlig könsuppdelning, där män framför allt begravts i den sydvästra delen av området och kvinnor i den nordöstra. Bland de tre av fyra kvinnogravar som fanns inom den del där i övrigt män begravts var två äldre än de flesta av kvinnorna i nordöst, vilket skulle kunna tolkas som att de haft högre status. Den ende man som begravts i det nordöstra området har haft käkspalt. Han har troligen dött före 25 års ålder och kan ha utsatts för yttre våld. Möjligen tyder gravens placering på att han setts som avvikande vilket kan ha påverkat hans sociala position (Hed Jacobsson m.fl. 2017: 102f.).

Förekomsten av tidiga träkyrkor vid gravgårdarna är något som har diskuterats men som generellt avfärdats (Wikström & Kjellström 2009: 18, Hed Jacobsson m.fl. 2017: 20). Skillnaden gentemot övriga gravgårdar och inte minst könsuppdelningen gör det dock motiverat att tänka sig att begravningsplatsen vid Götes mack skiljer sig från de andra även på denna punkt. Inga konkreta spår efter någon träkyrka har dock hittats och den plats där en sådan hade varit att vänta, utifrån gravarnas placering, utgörs av den yta där bensinstationen har stått (Ljung, Zachrisson & Kjellström *manus*).

En senvikingatida gravplats och en tidigmedeltida kyrkogård?

Även om det bland annat i fråga om de gravlagda individerna finns likheter mellan gravarna vid Gnista och gravarna i fas 1 på Domkyrkoplan – som att det på båda platserna fanns en ovanligt hög andel äldre individer bland de vuxna och att kroppslängden var ungefär densamma bland männen på de båda begravningsplatserna – är det de enhetligt utformade och placerade gravarna vid Götes mack som utgör den närmaste parallellen. I ålders- och framför allt könsstrukturen finns visserligen en markant skillnad mellan Domkyrkoplan och Götes mack, men det är tänkbart att denna snarast avspeglar hur stor del av respektive begravningsplats som undersökts. Totalt sett var köns- och åldersfördelningen relativt jämn vid Götes mack men som redan nämnts märktes en tydlig uppdelning mellan den sydvästra respektive nordöstra halvan, där framför allt för kön men även ålder och social position avgjort placeringen. Till skillnad från vid Domkyrkoplan omfattade undersökningen vid Götes mack troligen hela gravplatsen. Vid Domkyrkoplan framkom, som vi redan varit inne på, en trolig begränsning västerut. Åt övriga väderstreck tycks begravningsplatsen istället ha fortsatt utanför det undersökta området (jfr *fig. 9*). En tänkbar tolkning är att den undersökta ytan motsvarar den södra delen av en könssegregerad kyrkogård. Likheten är stor med den sydvästra delen av gravplatsen vid Götes mack, där också åldersfördelningen stämmer bättre överens med den på Domkyrkoplan. Om detta stämmer är det tänkbart att en kyrka, troligen i så fall av trä, har funnits någonstans norr eller nordöst om den undersökta delen av gravplatsen på Domkyrkoplan.

En annan möjlighet är att gravplatsen faktiskt representerar en manligt dominerad miljö. En intressant tolkning, som Anna Kjellström diskuterar för Birkas och Sigtunakyrkogårdarnas del, är att övervikten av män kan avspegla en handelsplats där kvinnor och barn/unga var underrepresenterade (Kjellström 2017). Vid undersökningarna på Domkyrkoplan i Linköping ser Göran Tagesson och Caroline Arcini den ensidiga könsfördelningen i gravarna från 1100-talet som ett utslag av att

Figur 9. Gravarna hörande till fas 1. Till vänster har de tre gravarna med tidigast datering markerats. Till höger är de något senare dateringarna utmärkta med röd prick (jfr fig. 4). Färgmarkeringarna motsvarar könsbedömningen, se fig. 5.

dessa hörde till den manliga kyrkliga miljö som den äldsta domkyrkoorganisationen utgjorde (Arcini & Tagesson 2005). Även om gravarna på Domkyrkoplan är äldre och knappast hör till den äldsta domkyrkan, som fanns i Gamla Uppsala, kan det inte helt uteslutas att det även här rört sig om en tidig kyrklig miljö. Inget av de här alternativen utesluter heller en koppling till den kungsgård som troligen har funnits på platsen.

De senvikingatida gravarna kan ha hört till ett delvis annat sammanhang än de övriga i gravfas 1. Som tidigare påpekats skiljer de ut sig något, främst genom sin placering. Det är tänkbart att en rumslig förändring skett inom gravplatsen, troligen i så fall under 1000-tal. Begränsningen åt väster inom den något senare gruppen gravar motsvarar i så fall en avgränsning som tillkommit efter att de första begravningarna gjordes, kanske i samband med att en träkyrka byggdes. Det är något oklart hur många gravar som hör till vilket av de båda skedena eftersom inte alla har daterats, men både den samlade rumsliga bilden och antalet daterade gravar som faller inom det yngre tidsspännat talar för att majoriteten av gravarna hör till tidig medeltid.

Slutord

De senvikingatida och tidigmedeltida gravar som undersöktes på Domkyrkoplan i Uppsala 2019 är långt ifrån de äldsta som är kända i området och de är troligen inte heller de enda tidigmedeltida gravarna från Östra Aros. Däremot utgör de det första exemplet på mer säkert daterade, och dessutom osteologiskt undersökta, tidigkristna gravarna härifrån. Möjligen har begravningarna gjorts vid en tidig träkyrka – som i så fall varit belägen utanför undersökningsområdet. Oavsett detta utgör gravplatsen ett nytt och viktigt bidrag till fortsatta diskussioner kring Domberget och Östra Aros, till frågor om religionsskiftet och regionala begravningspraktiker och inte minst till relationen mellan det gamla och nya Uppsala.

Referenser

- Alkarp, M. 2009. *Det gamla Uppsala: berättelser & metamorfoser; kring en alldeles särskild plats*. Occasional papers in archaeology 49. Uppsala.
- Anund, J. 1992. *Domkyrkoplan i Uppsala: Arkeologisk schaktningsövervakning 1992*. RAÄ UV Uppsala rapport 1992:7. Uppsala.
- Anund, J. 1994. Domberget och Uppsalas medeltida stadsplan. Övåntade resultat av en arkeologisk undersökning. *Uppland*, 1994, s. 65–84.
- Anund, J. 2008. *Urbanisering och kulturlager – sju undersökningar i Aros och Uppsala*: RAÄ UV Uppsala rapport 2008:09. Uppsala.
- Anund, J. Carlsson, R. & Syse, B. 2001. Uppsalas medeltid och 1600-talets kartor. *Uppland*, 2001, s. 65–112.
- Arcini, C. & Tagesson, G. 2005. Kroppen som materiell kultur: Gravar och människor i Linköping genom 700 år. *Liunga kaupinga: Kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden*. Kaliff, A. & Tagesson, G. (red). Stockholm. s. 282–319.
- Bengtsson, H. 2010. *Uppsala domkyrka VI. Gravminnen*. Sveriges kyrkor 232. Uppsala.
- Bengtsson, H. & Lovén, C. 2012. Spår av den längre Erikslegenden. *Fornvännen* 107. s. 24–40.
- Carlsson, R. Göthberg, H. Dahlbäck, G. Lovén, C. & Bengtsson, H. 2010. *Uppsala domkyrka II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivning*. Sveriges kyrkor 228. Uppsala.
- Carlsson, R. & Lovén, C. 2014. Uppsalas medeltida sockenkyrkor – en ombildning, två flyttningar och en problemlösande nygrundning. *Fornvännen* 109 (2). s. 101–17.
- Cinthio, M. 2002. *De första stadsborna: Medeltida gravar och människor i Lund*. Stockholm.
- DMS 1:2 = Dahlbäck, G. Ferm, O. & Rahmqvist, S. 1984. *Det medeltida Sverige: 1 Uppland: 2 Tiundaland: Ulleråker, Vaksala, Uppsala stad*. Stockholm.
- Ferm, O. 1986a. Från Östra Aros till Uppsala: Uppsala under tidig medeltid. *Från Östra Aros till Uppsala: en samling uppsatser kring det medeltida Uppsala*: Uppsala stads historia VII. Uppsala. s. 78–100.
- Ferm, O. 1986b. Ägande och boende i Uppsala under medeltiden. *Uppsalas medeltida stadsplan, sedd i ljuset av de senaste 20 årens arkeologiska undersökningar*. Uppsala stads historia VII. Uppsala. s. 140–70.
- Gräslund, A-S. 2013. Kristna inslag i Gamla Uppsala och dess närområde. *Gamla Uppsala i ny belysning*. Sundqvist, O. & Vikstrand (red). Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9. Uppsala. s. 113–34.
- Gustavson, H. 1986. Runstenarnas Uppsala. *Från Östra Aros till Uppsala: en samling uppsatser kring det medeltida Uppsala*. Uppsala stads historia VII. Uppsala. s. 10–41.
- Göthberg, H. 2020. Försvunna byar i västra Uppsala. *Uppland* 2020. s. 133–50.
- Hagenfeldt, S. E. & Palm, R. 1996. *Sandstone Runestones: The Use of Sandstone for Erected Runestones*. Scripta Maiora/Sällskapet Runica et Mediaevalia 2. Stockholm.
- Hed Jakobsson, A. Runer, J. Kjellström, A. & Björk, T. 2017. *I Sigtunas utkant: Slutundersökningsrapport över gravar och bebyggelse vid Götes mack*. Rapporter från Arkeologikonsult 2017:2696. Upplands Väsby.
- Hennius, A., Sjöling, E. & Prata, S. 2016. *Människor kring Gnistahögen. Begravningar från vendeltid, vikingatid och tidig medeltid*. Upplandsmuseets rapporter 2016:02; SAU rapport 2016:10. Uppsala.
- Jonsson, K. 2009. *Practices for the Living and the Dead: Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm studies in archaeology 50. Stockholm.
- Kieffer-Olsen, J. 1993. *Grav og gravkik i det middelalderlige Danmark: 8 kirkegårdsudgravninger*. Aarhus.
- Kjellberg, J. 2021. *Den medeltida stadens dynamik: urbanitet, sociala praktiker och materiell kultur i Uppsala 1100–1550*. Aun 51. Uppsala.
- Kjellström, A. 2005. *The urban farmer: osteoarchaeological analysis of skeletons from medieval Sigtuna interpreted in a socioeconomic perspective*. Theses and papers in osteoarchaeology 2. Stockholm.

- Kjellström, A. 2017. People in Transition: Life in the Mälaren Valley from an Osteological Perspective. *Shetland and the viking world: papers from the seventeenth Viking Congress, Lerwick, 2016*. Turner, V.E., Owen, O.A. & Waugh, D. J. (red). Lerwick. s. 197–202.
- Ljung, C. 2016. *Under runristad häll: Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. Stockholm Studies in Archaeology, 67:1. Stockholm.
- Ljung, C., Zachrisson, T & Kjellström, A. (manus). På höjderna och i stadens utkant: gravfält och gravgårdar i det äldsta Sigtuna.
- Lovén, C. 2009. Upplands tidiga prosterier – argument i en kunglig prestigekamp. *Hikuin* 36. s. 71–84.
- Lovén, C., Bengtsson, H & Dahlberg, M. 2010. *Uppsala domkyrka III. Byggnadsbeskrivning. Byggnadshistoria. Domkyrkans konsthistoriska ställning*. Sveriges kyrkor 229. Uppsala.
- Malm, G. 1985. Helga Trefaldighets kyrka i Uppsala. *Uppland* 1985. s. 7–24.
- Malm, G. 1987. Recent Excavations at Uppsala Cathedral, Sweden. *World Archaeology* Vol. 18 (3). s. 382–97.
- Qviström, L (red.). 2022. *Domkyrkoplan – kyrkogård och byggarbetsplats. Del 2 bilagor*. Upplandsmuseet rapport 2022:01 del 2. Uppsala.
- Qviström, L, Sjöling, E & Bengtsson, H. 2022. *Domkyrkoplan – kyrkogård och byggarbetsplats. Del 1 text*. Upplandsmuseet rapport 2022:01, del 1. Uppsala.
- Redin, L. 1976a. *Lagmanshejdan: Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör*. Acta archaeologica Lundensia, Ser 4, nr 10. Bonn, Lund.
- Redin, L. 1976b. *Uppsala. 3. Medeltidsstaden: Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser för nutida planering*. Stockholm.
- Stenström, K. 2020. *Bronsålderslämningar, järnåldersgravar och tidigmodern bebyggelse i centrala Uppsala*. Upplandsmuseets rapporter 2020:02. Uppsala.
- Sundquist, N. 1953. *Östra Aros: Stadens uppkomst och dess utveckling intill år 1300*. Uppsala stads historia, I. Uppsala.
- Walukiewicz, U. 1970. S:t Pers kyrka i Uppsala: Arkeologisk undersökning 1965–67. *Uppland* 1970. s. 57–75.
- Walukiewicz, U. 1973. S:t Pers kyrka i Uppsala. Uppsats för 3 betyg i konvetenskap, Uppsala universitet.
- Wessén, E & Jansson, S. B. F. 1953. *Sveriges runinskrifter Bd 9 Upplands runinskrifter, D. 4*. Stockholm.
- Wikström, A, och A Kjellström. 2010. *Magistern 2, 1998: Röda skolan, 1992*. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum 46.
- Wilson, L. 1992. Runstenar, tingsplatser och kyrkobyggnade. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 23. s. 39–54.
- Zachrisson, T. 2013. Gamla Uppsala – på nytt. *Gamla Uppsala i ny belysning*. Sundqvist, O. & Vikstrand, P. (red). Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9. Uppsala. s. 161–204.
- Zachrisson, T. 2022. Hamn, tingsplats och tidiga kyrkliga miljöer. Runstenarna i Östra Aros. *Tyde den som kan – en upptäcktsfärd bland Upplands runstenar*. Zachrisson, T. & Källström, M. (red). Upplandsmuseets skriftserie. Uppsala.

Summary. Early Christian graves at Domberget in Uppsala

In 2019 a previously unknown cemetery of late Viking - early medieval date (c. AD 950–1150) was excavated adjacent to Uppsala Cathedral. The individuals buried here were predominantly male, and the majority adults. Only part of the original cemetery was excavated, which might explain the disproportionate representation of the sexes, if the graves belonged to a churchyard with separate sections for male and female graves. Those buried here were possibly associated with a royal estate and with the early development of Östra Aros, today's Uppsala.